

УДК 378.147



В.Ф. Чебукіна,
викладач, завідувач
відділення,
Херсонський
політехнічний коледж
Одеського
національного
політехнічного
університету
ChebukinaV@mail.ru

ГЕОГРАФІЧНІ НАЗВИ НИЖНЬОГО ДНІПРА - ІСТОРИЧНІ ПАМ'ЯТНИКИ НАРОДУ

В.Ф. Чебукіна. *Географічні назви Нижнього Дніпра - історичні пам'ятники народу.* В статті перераховано численні приклади топонімів Херсонщини, які характеризують багату і дуже цікаву історію нашого краю. Бажання автора - узагальнити матеріал щодо заселення півдня України з найдавніших часів до середини минулого століття на прикладі малої батьківщини, що є результатом довгих років пошуку музейних працівників та краєзнавців.

V.F. Chebukina. *The geographic names of Lower Dnieper – historical monuments to people.* Numerous examples of Kherson region place names are enumerated in the article. These place names describe a rich and very interesting history of our mother land.

The aim of this article is to summarize data as for settling of the south of Ukraine from ancient times to the middle of the last century by the example of our small birthplace country. It is the result of long years of research made by local historians and museum professionals.

Вступ. Будь-яка географічна назва має своє значення. І переважна більшість їх виникла стихійно, проте зовсім не випадково: беззмисловних топонімів не має. Топоніміку – науку про походження географічних назв, через це називають мовою землі, їй довірили зберігати пам'ять про себе минулі епохи, зниклі народи і культури.

Матеріал і результати дослідження. Географічні назви на карті Нижнього Подніпров'я відбивають багату і дуже цікаву історію нашого краю. Вони акумулюють інформацію про флору і фауну, зміну народів та епох. З сучасних назв найбільш давньою є «Дніпро», що вперше зустрічається в 4 столітті нашої ери. На мові скіфів і сарматів слово «донапріс» означає «бурхлива ріка». Свою назву вона дістала від відомих у минулому порогів. Давньогрецька ж назва Дніпра «Борисфен» означає – «той, що тече з півночі». Араби називали його Танабор, турки - Узу («велика»), генуезці – Елексі, древні слов'яни – Славутич (син слави).

У XIV–XV століттях наш край входив до складу Великого Литовського князівства, тому й не випадково це відбилось у таких назвах, як село Станіслав (від литовського міста Станіслав), Литвинка (рукав Дніпра), лиман Литвини, Литвинове гирло, Литвинів Кут.

© В.Ф.Чебукіна, 2014

Особливо багато назв населених пунктів, водоймищ, урочищ лишилось від перебування на Нижньому Дніпрі запорожців – «славних рицарів», які вели героїчну боротьбу проти іноземних загарбників. Пам'ять про них зберігають назви сіл Козачі Табори, Радянське (від слова «рада»), Дудчани (від козака Дудки), Стара і Нова Збур'ївки, Козацьке та інші гідроніми: Кошова (кіш – община), рукави – Паланка (адміністративна одиниця Січі), Чайка (за назвою суден) Збур'ївське гирло (повертались козаки з бур), острови – Запорізький, Козацький. У плавнях Дніпра увічнінені імена запорізьких полководців: річка Сагайдачна (від гетьмана Петра Сагайдачного), Білогрудівський острів і Білогрудівське гирло (від уманського полковника Григорія Білогруда), рукав Дніпра – Павлюк (від гетьмана П. Павлюка-Бути), озеро Борщове (від козака Дениса Борща), Голубів лиман (козак Нестор Голуб). Добре поширені на нижньому Дніпрі запорізькі назви: Домаха, Стариця, Річище. Під цими назвами зустрічаються рукави, озера, лимани. Слово «домаха» у запорожців – водоймище, що близько від дому і «стариця» - старе русло ріки, «річище» - старе русло річки, знову заповнене водою.

Від запорізьких куренів походять назви Стеблійський лиман (місто Стеблів на Черкащині), річка і озеро Басанка (село Басань на Черкащині). За характером течії запорожцями названі гідроніми: Рвач (від слова «рвати» - рити), Бистрик (швидке), Перебійна (від слова бій). Мертва за запахом чи смаком води – Гниліша, Вонючка, Солониха, за формою водоймища – Змійка, Круглик, Рогачик, Підкова, за характером флори і фауни – Вербівка, Горіхи, Конка, Боброва, Сомівка. Власними іменами названі водоймища Марусина (Пудова) канава на великому Потьомкінському острові (тут, за переказом, вбили якусь Марусю, а козак Пуд прорив тут канаву), Хвеська, Гапка.

У XV–XVIII століттях Нижнє Подніпров'я входило до складу Кримського ханства – васала Османської імперії і було перетворене у плацдарм для агресивних нападів на Україну, Росію і Польщу. А тому не випадково, що на Дніпрі зустрічаються тюркські назви сіл: Тягинка (від слова «тегенек» - терен), Бургунка (бургун-свердло), Саги (западина), Саблуківка (савлук – здоров'я), Качкарівка (кочкар – вівця), Чулаківка (чолах – безрукий, перший поселенець).



Рис.1 с.Каїри Маруся

Наші села дбайливо зберігають сліди могутньої України та її численну культурну спадщину. Про одне з таких сіл Каїри - малу батьківщину, дослідження автора.

Дуже поширеною була назва «каїр»: села Західні Каїри (нині Каїри), Північні Каїри (Князе – Григорівка), ріки – Каїрка Мечетна, Каїрка Велика, Каїрка Суха, Каїрка Довга. Тюркське слово «каїр» вказує на землі, що лежать уздовж каналів і не мають потреби в зрошенні.

За 39 км. на північ від легендарної Каховки на лівому березі Дніпра розташоване село Каїри, яке в минулому було вільним. Поверхня села порізана балками та ярами, які носять назви – Широка, Пизикова, Мерзляк, Каїрка.

Історична довідка: Село Каїри вважається найстарішим населеним пунктом на території Горностаївського району.

Заповідники: Ландшафтний заповідник місцевого значення «Каїрська балка».

Поблизу села знайдено залишки поселень (V—IV тис. до н. е.), поховання епохи міді (III тис. до н. е.), залишки трьох поселень і поховання епохи бронзи (II тис. до н. е.), скіфсько – сарматське городище, поселення перших тисячоліть н. е., в околицях села є невисокі кургани, які ніким не досліджувались. В 1964 році в південному районі села Київською археологічною групою знайдено кладовище (скіфського періоду I-IV ст.), та останки татарського поховання чоловіка в сидячій позі. В одній з могил знайдено стріли, сідло, скелет вершника, зброю, посуд та прикраси татар.

Є кілька версій походження назви населеного пункту:

- перша з них свідчить, що в XVIII столітті на ці землі з північних районів України у пошуках кращого життя прибули козаки. Один з них на прізвисько Каїр запропонував оселитися саме тут, в районі північної частини села. За його ім'ям і названо село Каїри. (В книзі «Місця України» вказано, що село засновано козаками у 1785р. під керівництвом козака Каїра.) Перші поселенці жили довгий час в куренях; південна частина села заселялась пізніше. (Зі слів свого діда Пищенка Степана Терентійовича житель села Пищенко Яків розповідає, що десь приблизно в 50 - х роках XVIII ст. його прадід з двома синами прибув на це місце з Чернігівської губернії Новгород-Сіверського повіту шукаючи собі кращого життя, то вже на цей час було тут кілька сімей.)

У 1862 році, за вказівкою царського уряду, в село було направлено 50 родин із Київської губернії. Того ж року прибуло ще 40 сімейств колишніх одновірців західного краю, після чого прихід переселенців припинився.

- інша версія твердить, що найменування поселення походить від татарської назви поширеної в цій місцевості рослини каїр, котра використовувалася для ущільнення діжкових клепок.

- є думка, за якою свою назву село дістало від балки Каїрки, біля якої воно розташоване. (В архівних документах Херсонського історичного музею сказано, що село Каїри утворилось в кінці XVIII ст., а називається Каїрами через те, що розміщене біля балки Каїрка. Чому балку так назвали – не відомо.)



Рис. 2 Річка Каїрка

До Великої Жовтневої революції жителі села Каїри були казенними селянами, переважно бідняками. Поміщиків в селі не було. Розбагатілі селяни поєднували землеробство з промисловим виробництвом та використовували працю селян. Становище наймитів – сільської бідноти - було дуже тяжке.

Першими членами більшовицької партії на селі були: Косенко Р.К., Шатенко О.С., Сліпухов Ф.О., Шатенко М.Г. Вони вели серед населення роз'яснювальну роботу і готували людей до боротьби за землю, за нове життя. Жителі села Каїри - Клеха Трохим, Бережний Данило, Коробка Ілько, Пищенко Яків брали участь в революційних діях і громадянській війні. В період наступу німецьких інтервентів на Україну в село прибув матрос Пащенко (ім'я забуте), який закликав створити бойові загони, захистити місто Херсон від інтервентів та боротися з контрреволюціонерами. Було створено загін з 40 чоловік, серед яких були товариші: Посунько Полікарп Федорович, Трубач Василь Лук'янович, Клопот Василь Харитонович, Хорошук Іван, Павленко Григорій, Чемойдар Іван, Малиш Тимофій Іванович і інші. Цей загін підійшов до м. Херсона, але встояти не зміг проти регулярних німецьких військ. Одні бійці загинули в нерівному бою, а частина пішли на з'єднання з Червоною армією, що базувалася в Лепетисі.

В 1919р. в село прибув контрреволюційний загін Попова. Було проведено обшук зброї. Всіх дорослих чоловіків, які не хотіли йти в загін, арештовували, били, а тих в кого була зброя, - розстрілювали. Так загинули Калюжний Федір, Омельяненко, Рябков, Чайка. У 1920р. в селі стояли банди Денікіна і Слащова, а невеличкий загін, названий «Зеленим загонем», чинив опір, ховаючись у плавнях.

Восени 1920р. створюються в селі перші органи Радянської влади, організаторами яких були товариші Кросенко та Сліпухов. Цього ж року була створена партійна організація, а в 1923році - комсомольська.

Внаслідок розпочатої з 1928 року колективізації, впродовж двох наступних років, утворилося 8 товариств спільного обробітку землі – колгоспи «КіМ», «Профінтерн», ім. Шевченка, ім. Будьонного, «1 Травня», ім. Чапаєва, «Заповіт Ілліча», ім. Карла Маркса та рибальська артіль «Червона Зірка».

У цей період великої шкоди колгоспам наносили куркулі, які розкрадали колгоспне добро, зривали плани хлібозаготівель. 1929р. в селі було вчинено збройний напад на голову колгоспу товариша Трубача, активного члена комісії сприяння хлібозаготівель. (із газети «Комуніст» 9.х – 29р. №279, збірних документів та матеріалів. Випуск ІІ 1926- 29р.р.).

У 1932–1933 роках с. Каїри, Каховського району, Одеської області спіткало велике випробування – голодомор. За свідченням очевидців в селі загинуло 11 чоловік. На сьогодні встановлено імена 7.(Національна книга пам'яті жертв голодомору в Україні. Херсонська область)

Під час Великої Вітчизняної війни на території села діяла партизанська група під керівництвом Гузя Володимира Степановича у складі 7 чоловік, які переховувалися в Михайлівських плавнях. Перед звільненням нашої території в загоні було понад 50 чоловік (Хронологічний довідник 1941-1944р.р. ін-верт. № 5288 стор. 67).

В селі було задіяно все для боротьби з ворогами. Проводили мітинги, організовувались загони для боротьби з парашутистами – диверсантами, групи з ліквідації складів та інших об'єктів. (на чолі з головою колгоспу – комуністом Крамаренком).

Фашисти розстріляли сім'ї Тринколенка, Косенка, комсомолку Хоменко, а Кравченка, Фесенка, Дундука - повісили. Більше 500 чоловік із села було відправлено на роботу до Німеччини, частина з них не повернулася додому.

630 чоловік билися на фронтах з фашистами, 70 односельців нагороджено орденами та медалями, з них:

Коцар Яків Леонтійович, Пучинський Іван Михайлович, Демянко Петро Акимович, Голяк Федір Миколайович, Попович Іван Миколайович, Москаленко Микола Іванович, Панасенко Леонід Микитович, Коренко Іван Феодосійович, Баранов Петро Андрійович, Новак Матвій Трохимович, Марковець Федір Іванович, Мищура Василь Пантелейович, Ляшко Федір Григорович, Рева Григорій Олександрович, Кубрак Каленик Павлович, Козир Василь Степанович й інші.

Населення села подавало посильну допомогу фронту. Особливо цінним був зв'язок через Дніпро. Човнярі допомагали воїнам переправлятися через річку. Окупація тривала від 10 вересня 1941 року по 1 листопада 1943 року.

У повоєнні роки село Каїри розбудовувалось.

В 1950р. у зв'язку з укрупненням господарств з 8 колгоспів було утворено 4, а в 1959р. було утворено один колгосп ім. XXI з'їзду КПРС, а з 1963р. він змінив назву на «Росія». (із газети «Сталінець» №40 від 14.05.1953р.,стор.2).

До будівництва Каховської ГЕС біля села протікали річки: Губська, Конка, а на віддалі 7 км. – Дніпро. Тепер село омиває Каховське море.

З корисних копалин тут є будівельний камінь, вапняк, пісок, глина. В давнину це були місця природного степу.

Основною зерновою культурою, що висівається тут, є озима пшениця. Добре родить ячмінь, овес, кукурудза, горох та інші культури, були спроби вирощувати бавовну.

В тваринництві переважає м'ясо-молочна худоба і вівчарство, розвинуте також і свинарство. Води багаті на судака, коропа, сома, ляща.

У 1950 році за високий врожай бавовни нагороджено 9 чоловік орденом Леніна, 2 - орденом Трудового Червоного Прапора, 7 чоловік – медаллю «За трудову доблесть» і 3 чоловіка – медаллю « За трудову відзнаку».

Орден Леніна одержали:

Гладушко М.В., Гожуловська М.Ю., Гончарова М.І., Дем'янко Г.Т., Дундук З.Л., Коробка Н.Т., Мінська М.А., Шевченко Г.О., Шевцова Є.Т.,

У 1966 році за одержання високих врожаїв і успіхи в розвитку тваринництва відзначено урядовою нагородою наступних працівників:

Орденом Трудового Червоного Прапора:

Баранова П.А., Рудю М.П..

Орденом «Знак Пошани»:

Гузенко Ф., Гожуловського М.Г., Олексенко А., Відьохіну М.Т., Франка І.П.

Медаллю «За трудову доблесть»:

Козира І.П., Кобицького Г.М., Котляр Р.М., Кравченко Л.П., Москаленко К.С., Ткаченко Н.М., Яковенка О.К..

Медаллю «За трудову відзнаку»:

Гончарова П.Т., Балабон Т.Я., Клопот М.

Сучасне життя:

В селі функціонують: загальноосвітня школа, дитячий садок, амбулаторія сімейного типу, психоневрологічний будинок-інтернат.

Пам'ятки історії, архітектури та культурної спадщини: пам'ятник загиблим воїнам.

Висновки. Наша Батьківщина має надзвичайно багату культурно-історичну спадщину, прекрасну природу, безліч неповторних сіл, де все дихає історією й духом гостинного українського народу.

Кожне село має унікальний колорит і неповторну архітектуру.

Подорожуючи населеними пунктами України, можна сприяти формуванню у молоді інтересу та поваги до культури українського народу, краси природи, естетичного смаку, працелюбності, потреби не тільки бачити й відчувати красу, а й творити її власними руками.

Автор переконаний, що це допоможе відродженню патріотизму, національної самосвідомості, морально-професійних якостей, почуття особистої відповідальності за долю нашої держави через можливості краще пізнати свій край.

Література

1. Жалівцева, Г. Випробувань було і є чимало [Текст]: / Г. Жалівцева // Сільські новини. - № 39(24 верес.). - С. 5; № 40(1 жовт.). - С. 5.
2. Орлова, З.С. Из истории заселения Херсонщины. [Текст]:/Конец XVIII – начало XIX вв./ Прошлое служит настоящему. Херсон,1991 – 126с.
3. Історія міст і сіл Української РСР. Херсонська область - К. : Гол. ред. Укр. рад. енцикл. АН УРСР, 1972. - С. 426.
4. «Национальная книга памяти жертв голодомора в Украине. Херсонская область.»
5. Український інститут національної пам'яті [Електронний ресурс]: /Режим доступу <http://www.memory.gov.ua/>
6. Хронологічний довідник 1941-1944р.р. інверт. № 5288 стор. 67).